

I utakt med samtiden, i pakt med fremtiden – Ernst Ferdinand Lochmann 1820-1891

Michael 2007;4:529–56.

Ernst Ferdinand Lochmanns erfaringer fra legepraksisen i Kristiansand dannet basis for den vitenskapelige hygiene ved Universitetet i Kristiania. I 20 år drev Lochmann forskning på smittsomme sykdommer, og han iverksatte folkeopplysningskampanjer for å hindre spredning. Dette pionerarbeidet er kommet i bakgrunnen for hans omstridte engasjement i åndskampen mellom tro og viten, der hans motstandere betegnet ham som en bakstreversk professor som ville stoppe utviklingen av det moderne samfunn. Ny forskning viser at Lochmanns argumentasjon ble misoppfattet fordi han talte et annet språk enn de som kjempet for fremskritt i rendyrket darwinistisk form. Hans krasse kritikk av darwinismen var ikke rettet mot Darwins evolusjonslære. I hans private nedtegnelser kommer det frem at han advarte mot det han opplevde som farene ved å anvende Darwins teorier på menneske og samfunn.

En kontroversiell person?

I boken *Medisins Historie* fra 1936 beskrives Ernst Ferdinand Lochmann (1820-91) som den norske legestands mest begavede og mest eiendommelige skikkelse i siste halvdel av 1800-tallet.¹ Allerede som student fremsatte han den revolusjonerende påstanden at smittsomme sykdommer var forårsaket av bestemte contagium som smittet fra person til person. Han blir omtalt som fremsynt og kontroversiell, men også som en som ikke kunne følge med i vitenskapens rike utvikling. Etter at han ble professor i 1867 tok han avstand fra nesten ethvert fremskritt i medisinen. Hans motstand mot moderniteten begrunnes med en tiltagende religiøsitet og konservative

¹ Reichborn Kjennerud I. *Medisins Historie*. Oslo: Grøndahl og Søns Forlag, 1936.

holdninger. Omtalen avrundes med at det er vemodig at han satte de varigste spor utenfor sin faggjerning.²

Lochmann avla medisinsk embetseksamen i 1843 med toppkarakteren utmerkelse i alle disipliner. I to år var han stipendiat ved Fødselsklinikken i Kristiania og badelege ved Eidsvold Bad, før han etablerte seg i hjembyen som kompanikirurg i den Christiansandske Brigade. Ved siden av den militære virksomheten drev han en betydelig privat praksis. Tilbakekomsten til Universitetet som lærer i toksikologi, farmakologi og hygiene var nok en naturlig konsekvens av at han hadde bygget opp et omfattende forskningsmateriale. Den vitenskapelige empirien han hadde samlet sammen ble pensum i hygiene. Men det er ikke for dette banebrytende arbeidet Lochmann helst huskes. Han er mest kjent for at han tok et oppgjør med darwinismen. Det hele startet på studentfesten i 1874, og hans berømmelige immatrikuleringstale regnes som innledningen til den store åndskampen som førte til det moderne gjennombruddet i norsk historie. I denne kampen mellom tro og viten valgte Lochmann å forsvare religionen.

Lochmanns ettermæle er i hovedsak skrevet av hans meningsmotstandere. Etter å ha studert Lochmanns upubliserte notater mener jeg at ettertiden ikke yter medisinprofessoren rettferdighet ved å gjenta påstanden om at han ikke kunne følge med i den vitenskapelige utvikling. Kritikken han rettet mot den moderne bakteriologi ble rett og slett mistolket. Hans etterlatte dokumenter bekrefter at det ikke var bakteriologien som sådan han tok avstand fra, men at det var de vitenskapelige metodene han stilte seg skeptisk til. Han betegnet seg heller ikke som motstander av darwinismen. Et nytt blikk på Lochmanns tankeverden viser at han i virkeligheten beundret Charles Darwins (1809-1882) naturforskning, og han regnet seg selv som darwinist i en naturalistisk forståelse av darwinismen. Han hadde derimot klare forestillinger om det han beskrev som misbruk av Darwins teorier. Han så noen nyanser i den nye naturanskuelsen som fulgte i darwinismens kjølvann, som ingen andre oppfattet. Vi skal se at det er årsaken til at han satte de varigste spor utenfor sin faggjerning.

Fra naturfilosofiske til naturvitenskapelige forklaringsmåter på sykdom

«Genius epidemicus» var i Ernst Ferdinands barndom et diffust begrep som ble anvendt i forståelsen av smittsomme sykdommer.³ Da de store epidemiene herjet, hadde man gjennom tidene vært klar over at man sto overfor

² Ibid.

³ Genius epidemicus var betegnelsen som ble benyttet på sykdommer som kom utenfra og rammet en stor del av befolkningen.

fenomenet smitte. Men man hadde aldri funnet ut hvor smitten kom fra. Da Lochmann ble lærer, fortalte han elevene at medisinske begreper i hovedsak hadde blitt definert ved hjelp av en ubestemmelig mystikk, som til dels hadde sitt utspring i tysk naturfilosofi. De store epidemiene hadde i henhold til den gamle lære kun vært et uttrykk for «visse almindelige atmosfæriske, telluriske eller kosmiske Forholde». Allerede som student hadde Lochmann en målsetting om å utrydde det han kalte gamle fordommer i medisinsk terminologi. Å tro på at sykdom kunne oppstå av seg selv eller var forårsaket av et «miasma» som ble betraktet som en slags forurensning av luften, karakteriserte han som primitive holdninger.⁴

Den 24. februar 1842 fremsatte Lochmann i *Ugeskrift for Medicin og Pharmacie* den oppsiktsvekkende påstanden at det alltid var det syke individet som var bærer av smittestoff. I en forutseende avhandling redegjorde studenten for sin oppfatning av hvordan han mente smitte forekom og han beskrev hvordan sykdommen «Snive» hadde opptrådt i ulike europeiske land.⁵ Han forklarte at den var mest utbredt blant hester, og at den ble overført til andre dyr ved et spesifikt smittestoff som ble definert ved begrepet «Contagium».⁶ Stoffet utviklet seg under sykdommen og ble bundet til sekreter i sår, blod og «den dampformige Uddunstning». Den «inficerende Egenskap» ble borte ved opphetning. Hos hestene var det mest fremtredende symptom at slimhinnene i nesen ble røde og utskilte sekreter «af meget forskjellig Beskaffenhed». Ved obduksjoner viste det seg at veggene i lymfekarene var oppsvulmet og man fant tuberkler i lungene.⁷

Lochmann forklarte videre at «Snive» under visse omstendigheter kunne smitte til mennesket og utvikle en sykdom som var blant de mest ondartede man kjente til. I et tilfelle hadde en veterinær og hans elever oppholdt seg i en stall der luften var «svangret» med stanken av syke hesters nesesekreter. To dødsfall blant elevene kunne i henhold til undersøkelsene tilskrives «Snivecontagiets Optagelse i Organismen.» Utallige leger hadde ifølge Lochmann «inoculeret» sekreter fra neseslimhinnen hos syke mennesker tilbake til hester, og da oppsto den opprinnelige sykdom hos dyrene. All erfaring, konkluderte Lochmann, tilsa at smitte ble overført fra hesten til mennesket, og til og med fra det ene mennesket til det andre. I Norge forekom det få tilfeller av «Snive», fordi en lov fra 1806 påbød at angrepne

⁴ Lochmann E F. *Den nyere Hygiene*. Kristiania: Tids-Tavler, 1873.

⁵ Schönberg E. *Medisinens historie*. Kristiania: Cammermeyers Boghandel, 1903.

⁶ Contagium betyr spesifikt stoff som er smittebærende. Jf. innledningen med begrepet contagium.

⁷ Sitatene er hentet fra avhandlingen «Snive og dens Smitsomhed paa Mennesker» som ble trykket i *Ugeskrift for Medicin og Pharmaci*, Christiania, 24. Februar 1842.

Ernst Ferdinand Lochmann var den første norske legen som hevdet at smittsomme sykdommer var forårsaket av spesifikke smittestoff som smittet fra person til person. Men gjennombruddet for den moderne bakteriologi skjedde først i 1873 med Armauer Hansens oppdagelse av leprabasillen. Da Lochmann rettet kritikk mot bakteriologene, ble han beskyldt for å ha stagnert innenfor sitt eget fagfelt. I virkeligheten forsøkte han å hindre at de i sin forskning la til grunn det materialistiske vitenskapsidealet som fulgte i kjølvannet av darwinismen. (Maleri i Det norske medicinske Selskab, Oslo, etter fotografi, signert WH (Wilhelm Holter 1903). Foto: Ø. Larsen.)

dyr skulle drepes. Det fantes på det tidspunktet ingen opplysninger om mennesker som var blitt rammet, men Lochmann syntes det var merkelig at sykdommen hadde unngått legenes oppmerksomhet så lenge.⁸

I en artikkel i avisen *Dagen* i oktober 1920, til minne om 100-års dagen for Lochmanns fødsel, hedres han som den første norske legen som argumenterte for de «infeksiøse sykdommes specificitet og deres tilknytning til et bestemt korporlig smittestof».⁹ For sitt utrettelige arbeid innenfor smitteforskningen blir Lochmann i *Medisinens Historie* fra 1936 omtalt som en bakteriologiens forløper, som med hjelp fra sin «divinatoriske intuition» fant frem til sannheten.¹⁰ Han kunne jo ikke alltid dokumentere sine standpunkter, han hadde derimot klare forestillinger om dynamikken rundt giftstoffene som vitenskapsmenn senere så i mikroskopet. Under kolerautbruddet i 1866 var det heftige diskusjoner i Det medicinske Selskab om ulike smitteteorier. Bakgrunnen var den raske spredningen av bakterien ingen ennå kjente til, og legestandens maktesløshet i sykdomsbekjempelsen. Lochmann argumenterte for at hans meninger en gang ville trenge gjennom. For denne skråsikkerheten ble han kritisert for å uttale seg på for tynt grunnlag med bebreidelser om at han handlet uforsiktig. Likeledes ble han anklaget for å forstyrre samfunnets ro fordi han så det som sin plikt å skrive i avisen for å opplyse folket om hvilke forholdsregler han mente var viktige å ta i forebyggingen av smitte. Motstanderne påpekte hvor uheldig det ville vært dersom Lochmanns teorier, som han selv oppstilte som ubestridelige naturvitenskaplige sannheter, ikke holdt stikk.¹¹

Da koleraepidemien opphørte, ble Lochmanns antakelser bekreftet. Selv ga han uttrykk for at det kanskje skyldtes ham at offentligheten endelig hadde fått et klarere bilde av koleraens etiologi og smitteveier. Han tilføyde at han håpet andre ville felle en mildere dom over ham, enn den han selv var blitt utsatt for.¹² I skriftet *Den nyere Hygiene* fra 1873 forteller han hvordan han opplevde at hans betraktningmåter ble undertrykt av autoritetene. Han ga uttrykk for at han i vitenskapelige og lærde selskaper ofte hadde følt seg overveldet av de mange nærgående personlige angrepene, og han viste til at det ble ført en forbitret kamp mot en liten minoritet som fordomsfritt hadde iakt tatt epidemienes vandringer i verden. Lochmann karakteriserte måten hans oppfatninger ble mottatt på som en «Undertryk-

⁸ Ibid.

⁹ *Dagen*, 9.10.1920.

¹⁰ Reichborn Kjennerud I. *Medisinens Historie*. Oslo: Grøndahl og Søns Forlag, 1936.

¹¹ *Forhandlinger i Det medicinske Selskab*. Kristiania: Selskabet, 1866.

¹² Ibid.

kelse af en afvigende Mening». ¹³ Han hadde få støttespillere når han forfektet at karantene og desinfeksjon var de viktigste hjelpemidler mot de akutte lidelsene kolera, tyfus og skarlagensfeber. ¹⁴ I en periode sto han så godt som alene om å hevde spedalskhetens smittsomhet, og allerede i 1859 fremsatte han ideen om tuberkulosens spesifisitet og smittsomhet. Fem år senere beviste Pasteur i Paris at bakterier var årsak til sykdom, noe som altså hadde støttet opp under Lochmanns observasjoner.

Den moderne bakteriologi

Utsagnet i *Norsk Biografisk Leksikon* om at «bare tiden kunne vise at Lochmanns bestemte oppfatninger hadde vært helt i pakt med fremtiden», er en dekkende beskrivelse. Etter gjennomgåelsen av Lochmanns private papirer, finner jeg derimot påstanden samme sted om at han stilte seg uforstående til hvilken betydning de store bakteriologiske oppdagelser i 1880-årene ville få, som misvisende. ¹⁵ Den 28. februar 1873 observerte Armauer Hansen leprabasillen i mikroskopet. Det banet vei for den moderne bakteriologi, som fikk det endelige gjennombruddet med Robert Kochs oppdagelse av tuberkelbasillen i 1882. I et notat kalt «Drikkevandsepidemien» redegjorde Lochmann for betydningen av disse funn, som innebar den endelige forståelsen av smittestoffenes spesifitet. Men hans karriere som medisinsprofessor skulle komme til å bli preget av en sterk mistro til bakteriologenes laboratorieforskning. Hva skyldtes Lochmanns skepsis til det han beskrev som en «Invasion af bakteriologiske Skolemestre»? ¹⁶

Armauer Hansen tilhørte Lochmanns første studentkull, og Hansen skriver i sine livserindringer at han sammen med to kamerater anmodet kollegiet om at den nye læreren med de moderne standpunktene måtte fremmes til professor. Han tilføyer at han senere angret på sin innblanding i denne ansettelsen. ¹⁷ Som nyutdannet lege hadde Hansen tilhold i miljøet rundt Bergens Museum. Det fungerte som samlingssted for naturforskere som sluttet opp om darwinismen, og som senere sverget til det nye vitenskapssynet som spredte seg fra universitetene i Tyskland etter at Darwin i 1871 hadde publisert sin teori om menneskets avstamming fra apen. Selv erklærte Hansen seg som en renbarket ateist og darwinist. ¹⁸

¹³ Lochmann E F. *Den nyere Hygiene*. Kristiania: Tids-Tavler, 1873.

¹⁴ Nasjonalbiblioteket i Oslo: Studiemagasinet, Katalogsignatur U 185/117.

¹⁵ Bull E. *Norsk Biografisk Leksikon*. Oslo: Aschehoug, 1923.

¹⁶ Nasjonalbiblioteket i Oslo: Håndskriftssamlingen, Ms.fol.1819, «Drikkevandsepidemien».

¹⁷ Hansen G A. *Livserindringer og Betragtninger*. Kristiania: H. Aschehoug & Co., 1910.

¹⁸ Foredrag av Lorentz Irgens i Armauer Hansens minnerom, Pleiestiftelsen, Bergen By-museum, 24.4. 2007.

Det moderne vitenskapsidealet fikk basis i et mekanistisk og materialistisk menneskesyn. Den nye generasjon vitenskapsmenn forholdt seg kun til materien og utelot den gamle tanken om en åndelig dimensjon i menneskenes tilværelse. Gjennombruddet for bakteriologien skjedde samtidig med at man i medisinsk forskning la til grunn at mennesket kun besto av kjemiske og fysiologiske prosesser, noe som bidro til økt bruk av kjemiske medikamenter i behandlingen av sykdommer. Med bakteriologien ble medisinen naturvitenskapeliggjort, og det skjedde et brudd med fagets århundrelange humanistiske tradisjoner.¹⁹ Et ensidig naturvitenskapelig syn på mennesket førte forskningen inn i laboratoriene. Man analyserte med andre ord naturen i laboratoriet for å finne frem til virkestoffer i materien. Kroppen ble delt opp i sine enkelte bestanddeler, og man forestilte seg at man kunne ta «kroppen ut av kroppen og behandle den i laboratoriet.»²⁰ Denne naturvitenskapeliggjøringen av medisinen ble en trussel mot legene som hadde en forståelse av mennesket og livet som noe annet enn bare natur.²¹

Vi er nå fremme ved kjernen i konfliktforholdet som oppsto mellom Hansen og Lochmann. De to var samstemte i synet på smitte. Det var heller ikke Darwins teorier om utviklingen i naturen som skilte dem. Men det var de nye vitenskapelige anskuelsene som fulgte i darwinismens kjølvann, som var den egentlige årsak til Lochmanns angrep på bakteriologene. Da det nye menneskesynet vokste frem med full tyngde innenfor medisinen, ble den eksperimentelle metode vurdert å ha høyest validitet. Eksperimentelle undersøkelser, som Lochmann var redd ville føre til unødvendig inngripen i menneskers liv, resulterte i et brudd med den tradisjonen som tilla legens subjektive vurderinger stor vekt. Lochmann ga uttrykk for at han ville opptre forsonende, men han måtte protestere mot all skjematisk visdom. Svært mye innenfor medisinen berodde på skjønn, forfektet han, derfor burde man ikke tillegge de nye metoder for stor vekt. Han fant det uriktig å behandle alle tilfeller likt, og han poengterte at det å individualisere utvilsomt var en vanskelig sak. I 1875 meddelte den en gang så radikale legen at han ønsket å stå som representant for berettigede konservative interesser i medisinen.²²

Skråsikkerhet var utvilsomt en egenskap hos Lochmann. Men det var faktisk den store grad av sikkerhet bakteriologene tilla sine nye resultater,

¹⁹ Schiøtz A. *Folkets helse – landets styrke. 1850-2003*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.

²⁰ Foredrag av Thomas Dahl om medisinenes transformasjoner på 1800-tallet, Sintef, Trondheim, 18.11. 2005.

²¹ Groven Grande J. *Veien, Sannheten og Livet*. Trondheim: NTNU, 2004.

²² *Forhandlinger i Det medicinske Selskab*. Kristiania: Selskabet, 1875.

han kritiserte dem for. I kombinasjon med den moderne materialistiske livsanskuelsen de la til grunn i sin forskning, bidro dette til å skape en avstand dem i mellom som fortrenget det faktum at Lochmann var godt orientert om hva de drev med. Men hans budskap kom i skyggen for kritikken han rettet mot dem. I upubliserte notater beskyldte Lochmann bakteriologene for å oppføre seg som om de hadde monopol på å drive undersøkelser og derav eneretten til å dra slutninger. Han påpekte nødvendigheten av å trekke en skarp grense mellom deres rett til å uttale seg, og det skrittet de tok ved å trekke vidtgående slutninger av de foreliggende kjensgjerningene.²³

I en irettesettelse av bakteriologene i *Aftenposten* redegjorde Lochmann for en mengde latinske navn på bakterier som ulike forskere hadde funnet i blodet til syke pasienter. Men for ham fremsto det som et problem når disse organismene også forekom hos friske mennesker, og han unnskyldte seg med at han ikke kunne innse mulighetene av å bringe dem i bestemte årsaksforbindelser med forskjellige sykdommer.²⁴ Lochmann etterlater seg et notat der han bekrefter at det ikke kunne «falde mig inn at undervurdere den moderne Bakteriologis Fremskridt.» Men han gjorde det han kunne for å tilbakevise troen på at bakterier skulle forstås som årsak til enhver sykdom.²⁵ Vi vet i dag at denne reaksjonen var berettiget.

Det utenomsanselige kontra materien

Lochmann tilhørte kretsen av vitenskapsmenn som betraktet mennesket som bestående av mer enn bare natur. Da han på et tidlig tidspunkt i karrieren hadde en forestilling om at visse sykdommer hadde sin årsak i bakterier, hadde hans begrunnelser ikke andre referanser enn intuisjonen. Da hans antakelser ble bekreftet, var han som følge av øyensydommen grønn stær på begge øynene forhindret fra å titte i mikroskopet.²⁶ Det er mye som taler for at dette handikappet fikk ham til å tviholde på mulighetene for å nå frem til resultater også ad tankens vei. Han mente man bare måtte erkjenne at det fantes noe utenfor grensen av det som var synlig, og helt til det siste kjempet han for at det usynlige også måtte anerkjennes. Etter hvert som all vitenskapelig virksomhet bare konsentrerte seg om det som var påviselig, virker det som om Lochmann ble stadig mer opptatt av å formidle

²³ Nasjonalbiblioteket i Oslo: Håndskriftssamlingen, Ms.fol.1819, ark uten overskrift som omhandler bakteriologien.

²⁴ *Aftenposten* nr 203, 1890, «Influenza».

²⁵ Nasjonalbiblioteket i Oslo: Håndskriftssamlingen, Ms.fol.1819, ark uten overskrift som omhandler bakteriologien, og i teksten viser han til et sitat fra 17. februar 1890.

²⁶ Grøn F. *Det norske medicinske Selskab 1833-1933*. Oslo: Steenske Boktrykkeri, 1933.

uforklarlige fenomener. I mange tilfeller forsvarte han foreteelser av overnaturlig karakter både hva angikk mennesker og hendelser i naturen, men hans ytringer bar likevel preg av rasjonell tenkning.

I Videnskabselskabets matematiske- og naturvitenskapelige klassemøte 10. juni 1883 ga Lochmann uttrykk for ønskeligheten av at det ble gjort undersøkelser av visse individers evne til å finne rennende vann.²⁷ På dette tidspunktet holdt han gående en debatt med stipendiat Amund Helland (1846-1918) om fenomenet ønskevist. De var uenige om hvorvidt enkelte mennesker var utrustet med evnen til å få en kvist de holdt i hånden til å bevege seg når de gikk over grunnvann på bakken. Helland opplyste at menneskeslekten hadde brukt 200 år på å befri seg fra denne overtroen, og at det nå var bevist at ønskevistens bevegelser i hendene skyldtes enten bedrageri eller overspente muskler. Han prøvde å latterliggjøre Lochmann som var naiv nok til å tro på dette noe ubegripelige redskapet til å finne vann. En innsender til *Morgenbladet*, som kalte seg «En simpel Bonde», gikk ut og tok Lochmanns argumenter i forsvar. Bonden fortalte at han ikke var i besittelse av denne evnen selv, men han kjente mange som gjentatte ganger hadde funnet vannårer i dypet. Han irettesatte Helland med at han ikke burde snakke for høyt om overtro og bedrageri, selv om det ikke fantes vitenskapelige bevis for slike foreteelser. Han hevdet snarere at vitenskapen til tross for store fremskritt fremdeles hadde mange gåter å løse.²⁸ Innsenderen var Lochmann selv. Han undertegnet ofte anonymt når han ønsket å nå frem til allmennheten med et spesielt budskap. Fortellingen om ønskevisten står oppført i norsk forfatterleksikon under Lochmanns navn.²⁹

Det kan synes som om mange lesere opplevde at Amund Helland harselerte med Lochmann, for han mottok mange sympatierklæringer. En rørligger ved navn L.T. Olsen ga i brev form uttrykk for at det gledet ham at en så interessant sak som å finne vann med kvist endelig var blitt tatt under behandling av vitenskapsmenn. Selv hadde han god erfaring med at kvisten bøyde seg der det var vann, og han tilbød seg gratis å delta i kommisjonen han hadde hørt skulle nedsettes for å eksperimentere med fenomenet.³⁰ Rektor V. Voss i Ålesund var blitt fortalt at Lochmann var en human mann, så han tok seg den frihet å skrive noen ord til professoren. Han hadde lest i ukepressen at Lochmann i Videnskabselskabet hadde rede-

²⁷ Nasjonalbiblioteket i Oslo: Håndskriftssamlingen, Ms.fol.1819, avisutklipp uten navn.

²⁸ *Morgenbladet* nr 169, 22.6.1883.

²⁹ Halvorsen J.B. *Norsk Forfatterleksikon 1814-1880*. Kristiania: J. B. Halvorsen, 1892.

³⁰ Nasjonalbiblioteket i Oslo: Håndskriftssamlingen, Brevsamling 260, brev til Lochmann 20. juni 1883.

gjort for sin evne til å føle vann. Dette fenomenet ble også omtalt i det norsk-amerikanske bladet «Skandinaven», og som en understøttelse for Lochmanns naturgave kunne Voss bekrefte at den samme oppdagelsen var gjort i Amerika.³¹ Det var en professor i teologi som ved et norsk seminar i Madison i Wisconsin hadde fortalt om en person som hadde fått en vidjekvist til å bøye seg på et sted hvor det viste seg å gå en vannåre, skrev Voss.³²

I 1887 skrev Lochmann i *Luthersk Ugeskrift* om individer som var i stand til å påvirke andre personers nervesystem, enten ved håndspåleggelse eller strykninger på huden. Det var ukjent hva en slik psykisk kraft, også kalt animalsk magnetisme, besto i, men han påpekte at den syntes å være av halv sjelelig og halv legemlig art. Disse utvalgte menneskene kunne ikke alene frembringe hypnotiske tilstander, hevdet Lochmann, men han følte seg sikker på at de kunne helbrede smertelige lidelser som hadde sitt utspring i pasientens sinnsstemning. Lochmann fremhevet at enhver lege hadde kjennskap til den innvirkning sinnstilstanden hadde på forskjellige sykelige lidelser, og han refererte til den tyske legen E. Belmann som var direktør for «Sindssygeanstalten» i Grassenberg. Han hadde skrevet en utredning som klart viste «Indbildningskraftens og Nervesystemets store Indflydelse».³³

Bakgrunnen for Lochmanns redegjørelse for temaet var en forespørsel fra pastor Færden, som var redaktør i *Luthersk Ugeskrift*. Han oppfordret legene til å komme med en uttalelse vedrørende den omreisende magnetisøren Bolzius, som hadde vært mye omtalt på grunn av sin virksomhet. I Lochmanns notater står det at mange pasienter forgjeves hadde søkt hjelp hos Bolzius, og at det hos noen hadde inntrådt en forverring av tilstanden. Lochmann understreket at det ikke gikk an å snakke om «underbare Helbredelser». De som derimot var blitt friske av Bolzius' virkende krefter, måtte ifølge Lochmann henføre sin helbredelse til sjelelige bevegelser inne i seg selv. Det var en magnetisk evne som så påvirket de forskjellige organer. Denne form for magnetisme var tidligere blitt ansett som overtro, men nå var den kommet under vitenskapens iakttakelser. Lochmann påpekte at man måtte anerkjenne denne kjensgjerningen og tilføyde at fenomenet nok kom ytterst ubeleilig for de som bare trodde på materien.³⁴ I et personlig brev til Færden nevnte Lochmann at den engelske filosofen Herbert Spen-

³¹ Ovenfor så vi at Lochmann under signaturen «En simpel Bonde» ga uttrykk for at han ikke var i besittelse av evnen til å finne rennende vann. Noe han altså i virkeligheten var.

³² Nasjonalbiblioteket i Oslo: Håndskriftssamlingen, Brevsamling 260, brev til Lochmann 18. oktober 1883.

³³ *Luthersk Ugeskrift*. «Bolzius». Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition, 1887.

³⁴ Nasjonalbiblioteket i Oslo: Håndskriftssamlingen, Ms.fol.1819, «Bolzius».

cer hadde uttalt at religionen var nødvendig for vitenskapen. Lochmann refererte til Spencers ytring om at jo mer han tenkte over alle hemmelighetene i biologien, desto mer hemmelighetsfulle ble de. Men det fantes en ubetinget visshet som alltid trådte klart frem; «at man i hvert Øieblik befinder sig ligeoverfor en uendelig og evig Energie, som gjennomstrømmer hele Tilværelsen».³⁵

Lochmann la vekt på grunnleggende etiske og moralske sider ved legegjerningen. Det er mye som tyder på at han tok avstand fra det etiske synet som rådet bak interessene som drev forskningen frem. I hans erindringer fra «det gamle Rigshospital» får vi et innblikk i hans følelsesliv via beskrivelser av «det kjære hospital» som gjennom et halvt århundre hadde «rummet saa meget smerte».³⁶ Det kommer frem at han forsøkte å trengte bak vitenskapelige iakttagelser og fange inn de menneskelige lidelser. Torolf Elster skriver i boken *Rigets Hospital* at sykehuset helt fra starten ble et sentrum for medisinsk forskning og undervisning, der pasientene ble betraktet som «et stykke arbeidsmateriale». Den gjengse oppfatningen var at pasientene var viktige forskningsobjekter.³⁷ Denne holdningen danner motstykket til Lochmanns syn på forholdet mellom legen og den syke. I behandlingen av pasientene la han den hippokratiske ideen om kroppens egne helbredende krefter til grunn, og han var opptatt av et videre spekter av faktorer som virker inn på menneskenes helse. Han hadde begreper om ulike psykiske og fysiske forhold som kan settes i forbindelse med både sykdom og helbredelse. Det nye vitenskapsidealet, som utelukket betydningen av samspillet mellom psyke og soma, ble stående i sterk kontrast til Lochmanns respekt for gamle idealer om «Sjelens Dignitet».³⁸

Paradigmeskifter

Lochmanns mål som lege og vitenskapsmann var å bidra i utformingen av et samfunn basert på vitenskapelige fremskritt. Lochmanns yrkeskarriere kan deles i to faser. Som lege kjempet han for at naturvitenskapelige undersøkelser skulle føre til medisinske fremskritt og et brudd med gamle forestillinger om sykdomsårsaker. Som professor forsøkte han å bekjempe et vitenskapsideal med basis i positivistisk filosofi, og som erstattet tanken om mennesket som et åndelig vesen. I begge faser skjedde det gjennomgripende omveltninger i vitenskapelige anskuelser innenfor hans fagfelt.

³⁵ Nasjonalbiblioteket i Oslo: Håndskriftssamlingen, Ms.fol.1819, brev til pastor Færden 16.9.87.

³⁶ Lochmann E F. *Populære Opsatser*. Kristiania: Dr. A. Chr. Bang, 1891.

³⁷ Elster T. *Rigets Hospital*. Oslo: Aschehoug, 1990.

³⁸ Nasjonalbiblioteket i Oslo: Håndskriftssamlingen, Ms.fol.1819, «Evolutionslæren».

Lochmann deltok i to «vitenskabelige revolusjoner» dersom vi følger den amerikanske fysikeren og vitenskapsteoretikeren Thomas Kuhns (1922-96) teori om paradigmer. Kuhn snakker om revolusjon, uansett grad av endringer, hver gang det skjer et paradigmeskifte. I hans terminologi bedrives det «normalvitenskap» i tiden fra den ene til den andre vitenskapelige revolusjon, og denne type aktivitet benevner han som løsning av gåter.³⁹

Det passer godt å anvende Kuhns teori i en fremstilling av Lochmanns virksomhet. Det gjør det også lettere å få en oversikt over hans arbeid og dets resultater i et vitenskapshistorisk perspektiv. La oss gå tilbake til startpunktet i Lochmanns karriere og se på grunnlaget for vanlig praksis, eller det Kuhn beskriver som normalvitenskap, da Lochmann studerte medisin. I begynnelsen av 1840-årene ble hovedvekten lagt på å identifisere symptomer slik at de kunne behandles med for eksempel årelating. Men etter en «vitenskapelig revolusjon», eller om vi vil et paradigmeskifte, ble fokus rettet mot forebygging av sykdom, fordi man hadde fått mer kunnskap om sykdomsårsaker. Med sitt pionerarbeid på dette området var Lochmann med på å legge grunnlaget for den vitenskapelige hygiene, som i Kuhns definisjon må kunne betegnes som en vitenskapelig revolusjon. Lochmann uttalte selv at han i mer enn en menneskealder hadde drevet undersøkelser på sykdommers opprinnelse og årsaker.⁴⁰ I perioden som ledet frem til neste paradigmeskifte ble Lochmann professor, og positivismen og darwinismen ble introdusert som nye tankeretninger. Innenfor medisinen representerte den moderne bakteriologi den neste vitenskapelige revolusjon. Oppdagelsen av bakterier i mikroskopet medførte et definitivt vendepunkt ved at medisinen ble naturvitenskapeliggjort, og mennesket besto ifølge læreboken ikke lenger av kropp og sjel. Sykdom skulle heretter bli vurdert atskilt fra selve personen og lidelsen.⁴¹ Dette paradigmeskiftet skulle komme til å påvirke Lochmanns standpunkter i en slik grad at hans samtid fikk problemer med å forstå hans argumenter. Jeg vil forklare på hvilken måte denne revolusjonen ble avgjørende for Lochmanns vitenskapelige anskuelser.

Fra Lochmann startet på medisinstudiet og til han ble professor, hadde medisinen utviklet seg fra naturfilosofisk humanisme til en disiplin som ble overvældet av et naturvitenskapelig verktøy og begrepsapparat, og som fjer-

³⁹ Kjørup S. *Menneskevidenskaberne*. Fredriksberg: Roskilde Universitetsforlag, 1997. «Vitenskabelige revolutioner» som begrep er hentet fra Thomas Kuhns *The Structure of Scientific Revolutions* fra 1962.

⁴⁰ Lochmann E F. *Den nyere Hygiene*. Kristiania: Tids-Tavler, 1873.

⁴¹ Schei E og Gulbrandsen A. *Forstår du, doktor?* Oslo:Tano Aschehoug, 2000.

net seg fra den gamle humanistiske rammen rundt faget.⁴² Lochmann hevdet at dette var et forhold som ikke bare gjaldt medisinen. Det siste paradigmeskiftet strakte seg langt utenfor naturvitenskapens område og førte til et skifte av idealer også innenfor de humanistiske disipliner, eller åndvitenskaper som de ble kalt i Lochmanns samtid.⁴³ Det faktum at naturvitenskapelige metoder og maksimer fikk gyldighet også innenfor humaniora, dannet bakteppet for Lochmanns opptreden på studentfesten i 1874. Som den første vitenskapsmannen i Norge rettet han fokus mot konsekvensene av å anvende biologiske læresetninger fra Darwins teorier innenfor vitenskaper om mennesket og samfunnet.

Da darwinismen ble doktrinær

Fredrik G. Gade (1855-1933), stifter av Gades Institut i Bergen, tilhørte også det første studentkullet til Lochmann. Gade etterlot seg et skrift der han på alle måter gjorde ære på sin lærer, men han ga uttrykk for at professoren ikke hadde hatt førstehånds kunnskaper om darwinismen.⁴⁴ Denne oppfatningen har festet seg ved Lochmanns ettermæle. Dr. Jørgen Brunshorst, redaktør i tidsskriftet *Naturen*, bebreidet medisinprofessoren for å tilhøre den eldre generasjon leger som var misfornøyde fordi de ikke kunne absorbere de nye kjensgjerninger, og derfor med alle midler forsvarte sine opprinnelige meninger.⁴⁵ Lochmanns private notater vitner om noe annet, nemlig at han hadde en dypere innsikt i darwinismens implikasjoner som ingen andre var i nærheten av.⁴⁶

Lochmann roste Charles Darwin for at han hadde lært oss arvelighetens store betydning. Han hadde vist oss at klimaet dyrene lever i, sammen med de næringsmidler de nyter, påvirker deres organisme. Like så hadde han lært oss at organenes bruk og ikke-bruk har betydning for forskjellige «varieteter», dvs forskjellige avvikelser fra de alminnelige organiske former.

⁴² Ibid.

⁴³ I sitt berømte verk *A System of Logic* fra 1843 skrev John Stuart Mill om menneskevitenskapene, som i tysk oversettelse ble til die Geisteswissenschaften. Derav vokste det danske begrepet åndvitenskaper frem. Det var Mills idé at naturvitenskapelige metoder også burde anvendes innenfor humaniora. Men han hadde neppe tenkt seg at Darwins naturlover skulle bli brukt på mennesket.

⁴⁴ Gade F G. *Ernst Ferdinand Lochmann*. Oslo: Medisinsk Revue, 1933.

⁴⁵ *Naturen*, November 1888.

⁴⁶ Jeg velger å benytte uttalelser fra flere av Lochmanns skrivelser og foredrag for å kunne gi en mest mulig oversiktlig og omfattende innføring i hans forståelse av darwinismen. Alt materialet finnes under signaturen Ms.fol.1819 i Nasjonalbibliotekets Håndskriftssamling.

Men Darwin hadde ikke latt det bli med bare å iakttatte fenomenene. Han var den første som satte opp naturlover på grunnlag av disse forandringene, og innenfor disse grensene var læren ubestridelig. Lochmann tvilte aldri på at disse lovene eller det han kalte forhold, hadde en viss innflytelse på de organiske livsformer og «lokket frem det som laa skjult». Men han holdt fast ved at det ikke fantes bevis for i hvilken grad disse innflytelsene nådde utover et begrenset område. Han ville derfor stoppe her. Han markerte et klart skille til dem han benevnte som Darwins doktrinære disipler. De trodde at alt liv på jorda kun var et resultat av Darwins naturlover; det vil si den naturlige seleksjon, arvelighetsloven, de omgivende mediers innflytelse, variabiliteten og korrelasjonen i vekst.

Lochmann betraktet altså Darwins naturlover som en antydning til en forklaring og definerte dem som en sum av krefter og impulser som hadde bidratt til at livets urformer hadde utviklet seg til et «uendelig Mangfold af det organiske Livs Aabenbaringer».⁴⁷

Det er innlysende at lovene eller kreftene, hvis fulle betydning Darwin hadde demonstrert, kun er ytre modifierende momenter, sa Lochmann, og begrunnet det med at det var de «indre Udviklingslover af en høiere Art, som vi endnu ikke kjender eller maaske aldri vil forstaa, som betinger Hensigtsmæssigheden og Harmonien i Naturen».⁴⁸ Lochmanns skepsis til den dogmatiske, eller det han også kalte den doktrinære darwinisme, hvilte på at den ikke hadde noe annet grunnlag for sitt system enn nettopp et dogme. Det var et spørsmål av filosofisk og intellektuell karakter som skilte doktrinære darwinister fra andre naturforskere, hevdet han, og påsto at det vitnet om mangel på kunnskaper i biologi og fysiologi, når man gikk ut fra den såkalte «Urzeugung» eller abiogenese; det at alt liv var oppstått spontant av uorganisk stoff. Når en slik usikker hypotese blir et dogme, er man inne i en dogmatikk som henspeiler på de uheldigste og mest intolerante tider i kirkens historie, uttalte Lochmann.⁴⁹

Overalt hadde Darwin forsøkt å påvise likheten mellom planter og dyrs ernæring, og han hadde til en viss grad avslørt identiteten i de fysiologiske prosessene. Hans arbeid måtte betegnes som et fremskritt i kunnskaper som overgikk det noen tidligere periode har brakt, mente Lochmann. For sin egen del kunne han slutte seg til antakelsen om at det hadde vært en viss bevegelighet eller bøyelighet i de organiske livsformer som innbefattet muligheten for en høyere form. Men på det stadiet var ikke darwinismen lenger en eksakt vitenskap. I følge Lochmann hadde den da fått karakter av

⁴⁷ Ms.fol.1819, «Darwinisme».

⁴⁸ Ms.fol.1819, «Charles Darwin».

⁴⁹ Ms.fol.1819, «Foredrag i Videnskabsselskabet».

en tro der intet verken kunne bevises eller begrunnes. Han skjønnte imidlertid ungdommens begeistring for evolusjonslæren og mente at de eldre burde følge dem til dette nivået i forståelsen av utviklingen. Men han ville stanse der hvor kjensgjerningene ikke lenger tillot noen videregående slutninger. Utover fakta i paleontologien og embryologien var alt bare teori og hypoteser, og han presiserte at det var der den doktrinære darwinisme begynte. Den kunne kjennetegnes ved at Darwins tilhengere hadde opphøyd til sannheter det som i utgangspunktet bare var søkende tanker og sannsynligheter for den engelske naturforskeren. De doktrinære darwinister ville se utvikling overalt og trodde alt skulle bli bedre bare det gikk fremover.⁵⁰

I 1870-årene hadde Lochmann en rekke innlegg i *Morgenbladet* hvor han beskrev utbredelsen av den nye tenkemåten innenfor naturforskning.⁵¹ Han forklarte at det som rettferdiggjorde hans behandling av emnet i en avis med så stor og uensartet leserkrets, var darwinismens enorme innflytelse. Dens popularitet begrunnet han med at man innenfor naturvitenskap var blitt så opptatt av å finne et svar på alt. For ham ble det et problem at man satte så stor lit til de første og beste hypoteser som ble fremsatt. Han ønsket også å berolige ukyndige lesere som var engstelige for at vitenskapen virkelig hadde bevist at mennesket nedstammet fra apene. Han forklarte at Darwin hadde belyst noen av de skjulte og hemmelighetsfulle lover som betinger organiske individers utvikling. Undersøkelser har vist at kampen for eksistensen til en viss grad er sann, konstaterte han, men presiserte samtidig at Darwins forskning langt fra hadde løst skapelsens mysterium. Hans standpunkt var berettiget så lenge han holdt det innenfor naturforskningen, men med verket *The descent of man* (1871) om menneskets avstamming fra apen, mente Lochmann at Darwin hadde beveget seg inn på åndsvitenskapens område. På en enkel måte prøvde han å få allmennheten til å forstå at Darwins hypoteser slett ikke kunne bekreftes, han antydte snarere at de fremsto som noe ubestemt og svevende som ikke måtte forveksles med de virkelig store fremskritt i naturvitenskapen. Han viste til den moderne industri som hadde lettet samferdselen og forent landet i et jernbane- og telegrafnett. Disse fremskritt ville han holde skarpt atskilt fra det han følte var en tro på utvikling mot «Fuldkommengjørelse». Når det gjaldt menneskets stamtre, viste han til alle uoverensstemmelsene som rådet blant tilhengerne av den nye lære. Noen anså teorien som omhandlet alles kamp mot alle som den viktigste, mens andre igjen la vekt på naturens

⁵⁰ Ms.fol.1819, «Charles Darwin».

⁵¹ Innleggene er gjengitt i boken *Populære Opsatser* som ble utgitt etter hans død i 1891. Dr. A. Chr. Bang samlet her noen av hans viktigste avhandlinger og innlegg.

planløse krefter som etter en uendelighet av mislykkede forsøk endelig hadde nådd frem til arter som kunne overleve.

Med hensyn til teorien om menneskets nære slektskap til apene ønsket nok Lochmann å nå frem til leserne med et snev av humor, for han fortalte om de som med god grunn var en smule nedslått over sine nye slektninger og nødig ville anerkjenne «Familieskabet». Dette poenget brukte han som motstykket til den tyske naturforskeren Ernst Haeckels (1834-1919) uttalelse om at han foretrakk å nedstamme fra en strevsom ape fremfor den syndige Adam. Haeckel hadde et ønske om å innføre et undervisningssystem i skolene som skulle bygge på læren om menneskets avstamning fra apene. Lochmann omtalte Haeckel som materialismens ivrigste forfekter i Tyskland og redegjorde for hans tilhørighet i kretser som kun vektla materien i forskningen. Lochmann satte likhetstegn mellom materialisme og naturvitenskapelig ateisme. I henhold til materialistenes forklaringer oppsto alt liv ved atomenes bevegelser, som kun var styrt av mekaniske lover. Våre sanser og tanker var kort og godt et resultatet av atomenes forening. Mennesket og nasjonen var utviklet ved kjemiske prosesser, som positivismen forklarte ved hjelp av tekniske uttrykk og metoder fra fysikken og kjemien. John Stuart Mill (1806-73), som var en kjent representant for disse tankene, ble av Lochmann beskrevet som fri for romantikk og poesi, fordi alt hos ham var kald beregning. Mill forkynte et nyttens evangelium som skulle være så mye bedre enn Jesu Kristi evangelium. En annen representant var forfatteren Louis Figuier, for hvem sjelen bare besto av fortynt vannstoffgass. Han fortalte hvordan hans avdøde sønns sjel hadde kommet tilbake i form av lys, etter at den var nådd til solen. Den gamle soldyrkelse er kommet tilbake, påsto Lochmann, og benevnte Figuiers bok som en blanding av fysikk, kjemi, astronomi og sentimental patos, totalt blottet for emner som fri vilje og ansvarlighet.⁵²

Lochmann fremhevet viktigheten av at man overfor granskingen av naturen enten måtte være ydmyk og utforske den med ærbødighet, eller så var alternativet at man ganske så overlegent forklarte alt med sine hypoteser. Han mente det var på dette punktet at de mest fremskredne forskere skilte seg ut. Til tross for alle fremskritt som var blitt gjort i naturvitenskapens navn, var de i besittelse av den prominente egenskap å «sætte Grændsen for den naturvidenskabelige Erkjendelse noget snævrere». Selv om forskere innenfor kjemien hadde lykket med å bygge opp såkalte organiske forbindelser ved hjelp av «sine chemiske Formler og sin molekylære Physik», så forholdt de seg til at livets gåte fortsatt lå uløst. Lochmann mente at

⁵² Lochmann E F. *Populære Opsatser*. Kristiania: Dr. A. Chr. Bang, 1891.

moderne naturforskere led under det han kalte «Tidens Stormandstanker». De ville at vitenskapen skulle begripe og definere livet uansett forutsetninger. De lekte med ord og tall og satte opp en moderne form for tankens forbindelser; i ordets rette forstand bedrev de «en Experimenteren med Muligheder». ⁵³

Lochmann var oppriktig bekymret når han var vitne til at naturvitenskapen befattet seg med alle forhold i livet og bredte seg ut over nesten ethvert område av menneskelig tenkning og viten. Tidligere var naturvitenskap intet mer enn en eksakt disiplin som utelukkende bygget sine resultater på sikre kjensgjerninger. Den moderne naturvitenskap under innflytelse fra evolusjonslæren inneholdt derimot det han beskrev som betydelige «Elementer af Fantasteri, storartede Hypoteser eller Digtekunst». Han siktet til det han kalte den dogmatiske darwinisme. ⁵⁴

Sosialdarwinisme

Naturforskeren Alfred Russel Wallace (1823-1913) hadde i en lengre periode oppholdt seg på Molukkene, noen små øyer i Stillehavet. I 1858 publiserte han resultatene av sine naturvitenskapelige funn, som skulle vise seg å være i overensstemmelse med Darwins ferdigskrevne forklaringer på dyrenes utvikling. Det ga støtet til at Darwin lot sitt berømmelige verk *Om Arternes Oprindelse* gå i trykken året etter. Wallace opptrådte aldri som en rival til Darwin, poengterte Lochmann. De snarere anerkjente hverandres arbeider, og begge lot det stå ubesvart hvorfor de første urceller kom, som dannet utgangspunktet for det organiske liv. Men Lochmann understreket at det skjedde et vendepunkt i relasjonen mellom de to da Darwin i 1871 utga *Descent of Man*. Wallace tok da avstand fra Darwins syn på menneskehetens utvikling. Seleksjonsteorien kan ikke anvendes på mennesket, for her står vi foran et vesen av en annen art, hevdet Wallace. Om mennesket ved sin legemlige organisasjon slutter seg til hele utviklingen, så er det andre krefter fra en høyere orden som har trådt til, skrev han i sin bok *An Exposition to Darwinismn*. ⁵⁵ Lochmann redegjorde for forholdet i Studentersamfundet.

Jeg har her villet nævne Wallace, fordi han i et senere Skrift optræder som en bestemt Motstander af den Darwinske Lære om Menneskehedens Udvikling i Naturen. Efter Wallace hører nemlig den naturlige Selection op, naar man kommer til Mennesket. Efter alt hva man kan slutte af de Kjendsgjerninger, man har angaaende Menneskene, mener han, at man ikke kan komme til andet Resultat, end at Mennesket maa være skabt

⁵³ Ms.fol.1819, «Om Videnskabens Frihed».

⁵⁴ Ms.fol.1819.1. «Vor Tids Naturforskning». Foredrag i Studentersamfundet 24.2.1877.

⁵⁵ Ms.fol.1819.1, «Darwin og Darwinisme no 75».

med den samme fuldendte Organisme og de samme aandelige Evner, som det nu er i Besiddelse af, saaledes at altsaa det første Mennesket, som Gud skabte, havde den samme Evne til at tænke, samme Anlæg til at blive en stor Mathematiker, Filosof eller Digter, som et nulevende Menneske, blot at disse Evner dengang endnu kun var skjult til Stede, som Anlæg, der først gennem Udviklingen kunde komme frem.

Lochmann la stor vekt på Wallaces utsagn om at den åndelige utvikling ikke kunne forklares etter den darwinske hypotese. Det største som er fremkommet i både vitenskap og kunst var i henhold til Wallace ikke suksessivt utviklet, men var utgått fra en høyere ukjent sfære. Lochmann syntes det var merkelig å se hvordan Wallace, som for hele den øvrige natur holdt på den naturlige seleksjon, ifølge hvilken den mest skikkede overlever de andre, med vemodighet omtalte at således gikk det slett ikke til i menneskelivet. Wallace hevdet at det ikke var de dyktigste individene, men tvert imot de alminnelige som kom best frem.

Dette siger han ikke som Politiker, men med Naturforskerens Vemodighed og Resignation. Hvad der giver dette Wallace's Værk dets Betydning, er ikke alene de naturhistoriske Kjensgjerninger, hvorved Sammenhængen mellem Mennesker og Dyr paavises, men det, at den indeholder en videnskabelig Gjendrivelse af Darwins's lære om Menneskets Afstamning fra Dyret.⁵⁶

Egentlig var Darwin et mønster på en samvittighetsfull forsker, sa Lochmann. Hans skrifter hadde spor av en ualminnelig engstelighet og forsiktighet for ikke å påstå mer enn han trodde kunne forsvares. Lochmann oppga ikke kilden for sine antakelser, men han ville ha det til at Darwin utga sine bøker under sterk tvil, og han bemerket at det var etter påskynelse fra venner at avhandlingen om artenes opprinnelse ble utgitt. Han antydet også at Darwin under skrivningen av boken om menneskets avstamning, hadde hatt en følelse av å bevege seg innenfor et område hvor den naturvitenskapelige slutningsmåte ikke strakk til. Rent personlig var ikke Lochmann i tvil om at det ville vært bedre hvis boken om menneskets avstamning fra apen ikke var blitt skrevet, for da hadde ikke alle de ugjennomtrengelige gåtene blitt trukket inn i en sfære hvor de ikke hørte hjemme.⁵⁷

Lochmann beskyldte vitenskapsmenn som benyttet Darwins «descendenslære» for å være dogmatiske darwinister. Siden deres følgeslutninger var uberettigede, trodde han det hadde «smerted Darwin når man misbragte hans Tanker på denne Måde». Selv om Lochmann ikke hadde før-

⁵⁶ Ms.fol.1819, «Vor Tids Naturforskning», 2. Foredrag.

⁵⁷ Ms.fol.1819.1, fra Lochmanns foredrag i Videnskabselskabet 3. Mai 1882.

stehånds kunnskaper om darwinismen, fordi han ikke drev biologisk forskning i den forstand, kan det ikke herske tvil om at han klarere enn andre i sin norske samtid så dynamikken i den nye tankeretningen. Gjennom hele åndskampen vendte han tilbake til det faktum at det i samfunnslivet i et hvert tilfelle var høyst nødvendig å se på følgene av Darwins lære. Det var nok Lochmanns fremsynte visjoner som var årsaken til at hans advarsler ble misforstått. Hans motstandere oppfattet sannsynligvis ikke at mange av hans påstander som kunne virke både kontroversielle og reaksjonære, ofte var et fordekt angrep på de moderne tankeretningene. I virkeligheten førte han en kamp mot tanker som senere skulle bli kalt sosialdarwinisme, et begrep som ennå ikke eksisterte, men hvis innhold han hadde klare forestillinger om konsekvensene av. Han rettet oppmerksomheten mot et menneskesyn som reduserte mennesket til et kampdyr og fjernet den moralske siden av det. Han gjorde det som sto i hans makt for å forhindre at mennesket ble oppført i det zoologiske system, og at oppfatningen av mennesket som utilregnelig fant legitimitet i vitenskapen.⁵⁸

Sosialdarwinisme kan kort fortalt forklares med at Darwins forståelse av naturens utviklingshistorie som en stadig kamp for tilværelsen hvor bare de sterkeste og mest tilpasningsdyktige overlever, blir overført på menneskelige og sosiale forhold. Det handler om at konkurransen mellom artene ble til kampen mellom så vel individer som sosiale grupper for å erobre hegemoni og livsrom.⁵⁹ I et notat opplyste Lochmann at han hadde fulgt evolusjonslæren skritt for skritt, og at han gjentatte ganger i så vel vitenskapelige diskusjoner som i skrifter hadde forsøkt å belyse naturforskningens nye og revolusjonære preg. Han opplevde at han «nesten stod alene her i Landet i Forsøget paa at forstaa Biologiens Udvikling». Etter at darwinismen hadde blitt presentert i en populær form i Tyskland, beklaget han hvordan de nye ideene ble flettet inn i den pågående kulturkampen, slik at de fikk gjennomslag både på sosiale og politiske områder. Han klandret tyskerne for at de ikke så hva som lå bak det skrekkelige prinsippet om den sterkestes rett.⁶⁰

Lochmann så også en klar sammenheng mellom darwinismen og visse holdningsendringer i samfunnet i England. Han nevnte blant annet det eiendommelige tilknytningspunktet mellom Adam Smiths nasjonaløkonomi og Darwins postulat om «de mest skikkedes overleven». Prinsippet om den frie konkurransen bredte stadig mer om seg i industri og handel, og

⁵⁸ Ms.fol.1819, «Charles Robert Darwin». Descendens betyr at nåværende organisk liv nedstammer fra tidligere former.

⁵⁹ Skorgen T. *Rasenes oppfinnelse*. Oslo: Spartacus Forlag A/S, 2002.

⁶⁰ Ms.fol.1819. «Vor Tids Naturforskning».

Lochmann trodde at så vel grosserere som de store næringsdrivende tok vel i mot Darwins naturlover. Samvittigheten, som engang hadde vært «en forøget pirrelighed i nogle ganglieceller i forhjernen», var nå utslettet, og verden var blitt et gudsforlatt kaos hvor det var den sterkeste rett som gjaldt. Lochmann konstaterte at darwinismen var blitt en verdensoppfatning som ikke lenger bare omfattet menneskets legemlige og organiske utvikling. Den omfattet dets ånd og tanker, ja endog dets sjel, og i dens innerste kjerne dreide alt seg om ateisme. Materialismen som utgikk fra naturforskningen ville i siste instans føre menneskeheten tilbake til barbariet i en ny form, trodde han.⁶¹ De tendenser Lochmann så både i Tyskland og England skulle faktisk vise seg å få de katastrofale følgene han advarte mot. Nazismen i Tyskland og Englands imperialismepolitikk fant grobunn i og ble rettfærdiggjort nettopp under sosialdarwinistisk dekke.

Menneskets frie vilje i et darwinistisk perspektiv

Samtidig med at Darwins teorier fikk stadig større tilslutning, ble utviklingslæren koblet opp mot en stor moraldebatt. Det var i den forbindelse Lochmann hevdet at alt som het moral ville gå til grunne hvis mennesket ble frarøvet sin frie vilje. Den innskrenkede naturoppfatning som Lochmann mente darwinismen var et uttrykk for, benektet eksistensen av den frie vilje som en gang var et mysterium som filosofien aldri løste. Nå reduserte man ifølge Lochmann dette sjelelige fenomenet til et problem av rent mekanisk karakter, som man eksperimenterte med i psykologiske laboratorier. Her tok man utgangspunkt i refleksbevegelser og forutsatte at alt skjer med den samme nøyaktighet som for eksempel pupillens sammentrekning ved påvirkning av lys. På den måten kunne man bevise at den frie viljen slett ikke eksisterte, og at menneskene var utilregnelige i sine handlinger. Lochmann satte likhetstegn mellom de nye tankeretningene og det han kalte moderne advokaters og psykiateres forvillelser om at enhver forbryter var utilregnelig.⁶²

Jon Røyne Kyllingstad hevder i boken *Kortskaller og langskaller* at man i disse kretser betraktet moralen som et naturfenomen som man kunne utforske ved hjelp av den positive vitenskapens metoder. Man var kort og godt overbevist om at etiske forestillinger var formet av de samme grunnlovene som regulerte resten av den organiske verdens utvikling. Moralske følelser hadde med andre ord oppstått som et resultat av det naturlige utvalg i kampen for tilværelsen. Forskere viste til at hjernen ble eksponert for

⁶¹ Lochmann E F. *Populære Opsatser*. Kristiania: Dr. A. Chr. Bang, 1891.

⁶² Ms.fol.1819, «Om Utilregnelighed».

påvirkning fra det omkringliggende miljøet gjennom sansene, og tenkning var kun hjernens fysiologiske respons av disse sanseintrykkene. På den måten kunne intellektuelle og moralske fenomener løsrives fra metafysikkens og teologiens grep og gjøres til et objekt for vitenskapelig forskning. Troen på at et menneskes handlinger skjedde med nødvendighet og at samvittigheten var maktesløs overfor handlingene, fikk med andre ord legitimitet i vitenskapen.⁶³ Lochmann fryktet konsekvensene hvis all dannelse og oppdragelse skulle ta utgangspunkt i slike holdninger. Han artikulerte med bestemthet at det var forhastet å la den doktrinære utviklingslære fungere som fundament for moral og samfunnsforhold.⁶⁴

I Lochmanns private papirer kommer det tydelig frem at han forestilte seg at biologi i fremtiden kunne komme til å fremstå som den mest omfattende vitenskap, etter at darwinismen hadde oppnådd innflytelse på så mange områder utenfor naturvitenskap.⁶⁵

Etter at han hadde fanget opp at det i utlandet var en voksende interesse for å innrette samfunnet etter naturen, så han slett ikke bort fra at den darwinske anskuelse med tiden kunne komme til å danne grunnlaget for den moderne sosialvitenskap. Hvis man bygget opp en samfunnsordning etter de darwinske prinsipper, skulle sosiale problemer løses ved at samfunnet fikk utvikle seg fritt etter naturlovene. Men en sosial vitenskap som skulle beskjeftige seg med mennesket som et fritt og moralsk vesen, måtte også oppstille idealer, hevdet Lochmann. Han tok avstand fra at noen få fremskritt på naturvitenskapens område skulle føre til at både menneskelivet og samfunnet ble underordnet de samme matematiske og fysiske lovene. Det var med utgangspunkt i disse erkjennelser han proklamerte at han forlot det han betegnet som «Kathederets faste Forskandsning og gikk ned som Menigmann i Striden». Hvis «Kampen for Existencen» og «de best Skikkedes Overleven» skal føres ut i samfunnet vil egoismen med en naturlovs berettigelse få råde fritt, var budskapet Lochmann prøvde å formidle til hele folket.⁶⁶

Relevansen av trusselbildet Lochmann tegnet

Filosofen Hjalmar Hegge diskuterte i 1977 sosialdarwinismen på en måte som jeg mener bekrefter Lochmanns forestillinger om et misbruk av Darwins teorier. Hegge innleder med å fortelle at biologi kom til å dominere

⁶³ Kyllingstad J R. *Kortskaller og langskaller*. Oslo: Spartacus Forlag A/S, 2004.

⁶⁴ Ms.fol.1819, «Om Darwinismen».

⁶⁵ Ms.fol.1819, «Vor Tids Naturforskning».

⁶⁶ Ms.fol.1819, «Til Dagbladets Redaktion 23.1.82».

hele vitenskapen og at Darwins lære dannet basis for en hel verdensanskuelse på slutten av 1800-tallet. Sosialdarwinismen fikk vidtrekkende konsekvenser for sosial teori og praksis i det 20. århundret. Den menneskelige kultur og de menneskelige sosiale strukturer ble ikke lenger forstått som noe egenartet og vesensforskjellig fra den organisering man kjente fra den biologiske utvikling. Men Hegge mener det oppsto et problem når arten menneske også skulle omfatte den darwinistiske utviklingsteorien, som pretenderte å gi en universalforklaring av artenes utvikling gjennom det naturlige utvalg i kampen for tilværelsen. Han påpeker at mennesket ikke bare er et biologisk vesen, men at det også har en kulturell, sosial og politisk historie med egne lover og forklaringsprinsipper. Han forklarer at det har vært utviklet spesielle vitenskaper for disse områder av menneskelivet, og han viser til at åndsvitenskaper og samfunnsvitenskaper tidligere var svært så ulik naturvitenskapene.⁶⁷ Dette forhold kommenterte Lochmann allerede på 1870-tallet med sitt utsagn om at naturen ikke var konstituert på samme måte som menneskenes famlende verk.⁶⁸

Hegge understreker at det i forbindelse med utviklingslærens frembrudd skjedde en dramatisk endring i vestens verdensbilde. Da man overførte de nye forklaringsprinsippene fra biologien på menneskelig kultur og menneskelige sosiale strukturer, skulle altså ikke disse områdene lenger forstås som forskjellig fra prosesser i naturen. De skulle snarere søkes forklart i analogi med eller som en suksessiv forlengelse av dem. I tråd med disse teoretiske forsøkene prøvde man også å trekke praktiske konsekvenser for det sosiale og politiske liv, hevder Hegge, og presiserer at disse forsøkene i teori og praksis ble betegnet som sosialdarwinisme. Den nye tenkemåten skjøt for alvor fart innen ulike vitenskaper og i den offentlige debatten fra 1890-årene. Bestrebelsene på at de nye prinsipper skulle få innflytelse, utløste en strøm av publikasjoner som beskjeftiget seg med emner som menneskelige utvalg, raseforbedring, menneskelig fremskritt på biologisk grunnlag, osv. Det handlet altså om hvilke konsekvenser man kunne trekke for menneskenes sosiale og politiske liv av utviklingsteoriens lære om «the survival of the fittest» i «the struggle for life».

Hegge gjør oppmerksom på at disse elementene i sosialdarwinismen inngikk i den ideologiske begrunnelsen for ulike politiske retninger, og han nevner spesielt den tyske nazismen og den økonomiske liberalismen.⁶⁹

⁶⁷ Hegge H. «Human-økologi eller sosial-darwinisme.» *Norsk Filosofisk Tidsskrift* nr 1, 1977.

⁶⁸ Ms.fol.1819, «Pharmakologi - narkotiske midler».

⁶⁹ Hegge H. «Human-økologi eller sosial-darwinisme.» *Norsk Filosofisk Tidsskrift* nr 1, 1977.

Også Jon Røyne Kyllingstad støtter mitt argument om at Lochmanns standpunkter kan sies å ha foregrepet kritikken av sosialdarwinismen. Kyllingstad skriver at samfunnet i henhold til den evolusjonistiske tankeretning ble en konkurransearena hvor bare de som seiret i kampen for det daglige brød, fikk sjansen til å leve opp og videreføre sine biologiske egenskaper til avkommet. Denne type resonnement ble rettfærdiggjort ved at vitenskapen la det til grunn i sin forskning.⁷⁰ Hvis vi beveger oss over til Lochmanns tankegods hevder han at den darwinske kamp for eksistensen kunne «genetisk føres tilbake til Adam Smith og Malthus».⁷¹ Filosofen Adam Smith (1723-90) hadde en gang skrevet en bok som ifølge Lochmann hadde menneskelige anskuelser, men den var blitt glemt til fordel for det senere verk som han mente kunne sees som forløperen for darwinismen og den moderne sosialvitenskap.

Jeg nævnte, at Darwinismen konsekvent gjennomført paa det sociale Gebet vilde føre til, at Konkurrencen ble det eneraadende Princip i Samfundslivet, og jeg gjorde opmærksom herpaa, fordi dette er den bekjendte Adam Smith's Grundsætning. I sit Skrift om Nationernes Velfærd, som udkom i forrige Aarhundrede udtaler han denne Tanke og kan forsaavidt betragtes som en af Darwinismens Forløbere, vistnok ikke paa det naturvidenskabelige, men paa det sociale Gebet. Den darwinske Samfundstheori kjender vi alle i Form af Konkurrencen som Princip for al Handel og Vandel.

Lochmann mente at Smiths teori i virkeligheten var ukristelig og ikke burde eksistere i en stat som ga seg ut for å være kristen. Men han påsto at den ganske uvilkårlig hadde trengt inn i en stor del av det engelske folks bevissthet.

At den mest skikkede skal overleve de andre, vil i Krig sige det samme som, at den stærkes Ret er den eneste gjældende, og i Samfundslivet, at kun Konkurrencen er det afgjørende. Enhver skulde da uden Hensyn til kristelig Moral eller Barmhjertighed, blot i Kraft af Naturlovene træde de svagere under sine Fødder. Denne Tanke, hvortil Darwinismen konsekvent fører, er ogsaa af enkelte af Darwinismens Tilhengere, navnlig af Haeckel, udtalt med en meget Klarhed og Bestemthed. Ret mærkeligt er det, at man finder denne samme Tanke udtalt ogsaa fra en ganske anden Kant, nemlig i den moderne Socialvidenskab, og det er meget sandsynligt, at den darwinske Anskuelse, som i dette Punkt støder sammen med Socialvidenskabens, med Tiden vil komme til at gaa ind i og danne Grundlaget for den.

⁷⁰ Kyllingstad J R. *Kortskaller og langskaller*. Oslo: Spartacus Forlag A/S, 2004.

⁷¹ Ms.fol.1819, «Darwin og Darwinisme – no 75».

Hvis mennesket skal være i stand til å ordne samfunnet på en måte som svarer til dets natur og er overensstemmende med menneskelige og guddommelige lover, så forutsetter det kunnskaper om menneskelivet i det store og hele og ikke bare kjennskap til enkelte sansefunksjoner, fastholdt Lochmann. Han hadde derfor et håp om at antropologien, som han også erklærte for ennå å være i sin spede begynnelse, med tiden ville omfatte de emner han så tydelig så behovet for.⁷² Men historien har vist oss at evolusjonslæren gikk over fra å være et omstridt og radikalt vitenskapelig standpunkt til å bli en grunnpilar i den vitenskapelige forskningen på både menneske og samfunn i det 20. århundre.⁷³

Når biologi blir biologisme

Torgeir Skorgen hevder i sin bok om rasetenkningens historie at sosialdarwinistiske holdninger kom til uttrykk i to ulike faser. På slutten av 1800-tallet var fokus rettet mot politiske og økonomiske forhold. Det nye vitenskapelige paradigmet om den sterkestes rett, ga ryggdekning til de europeiske nasjonalstatenes utbytting og undertrykking av befolkningsgrupper i Afrika og Asia, fordi afrikanere og asiater var blitt klassifisert som mindreverdige. I den andre fasen, ved inngangen til det 20. århundre, hadde sosialdarwinismen utviklet seg til et rasehygienisk program hvis formål var å begrense «minusvariantenes» formering i den hjemlige befolkningen. Hygienikere rundt om i Europa befattet seg med arvematerialet til innbyggerne i sine respektive land, og forskningen bunnet ut i steriliseringslover. Noe av det første Adolf Hitler gjorde etter at han kom til makten i 1933, var å innføre tvangsteriliseringsloven som skulle forebygge mot en «arvesyk etterslekt». Men et historisk vendepunkt kom med de tyske raselovene som ble vedtatt på den nasjonalsosialistiske partidagen i Nürnberg i 1935.⁷⁴

Ifølge filosofen Harald Ofstad betraktet Hitler naturens verk som en mektig kamp mellom styrke og svakhet, der den svake var henvist til å underkaste seg og forsvinne, mens den sterke skulle seire. Dette var en naturlov med gyldighet både for raser og stater, som menneskene måtte bøye seg for. I henhold til Hitlers *Mein Kampf* var den ariske rasen den ypperste og sterkeste, med best biologisk utrustning. Det var Tysklands plikt å sørge for at den ariske rasen ble holdt ren.⁷⁵ For å sikre rasen ble i prinsippet alt

⁷² Ms.fol.1819, «Vor Tids Naturforskning», 2. Foredrag.

⁷³ Kyllingstad J R. *Kortskaller og langskaller*. Oslo: Spartacus Forlag A/S, 2004.

⁷⁴ Skorgen T. *Rasenes oppfinnelse*. Oslo: Spartacus Forlag A/S, 2002.

⁷⁵ Ofstad H. *Vår forakt for svakhet*. Oslo: Pax forlag A/S, 1991.

tillatt, for man skulle jo bare hjelpe naturen i dens arbeid med å utrydde alle svake og mindreverdige. Moralske oppfatninger var ikke annet enn uttrykk for følelse og vilje og det fantes ikke noe allmennmenneskelig eller objektivt skille mellom rett og galt. Hitler hevdet det ikke var grunn til å ha medlidenhet med dem som naturen hadde bestemt til undergang. Ofstad slår fast i sin bok *Vår forakt for svakhet* fra 1991 at Hitlers livssyn bygget på sosialdarwinistisk ideologi. Ofstad går så langt som å hevde at Darwin må bære en del av ansvaret for tendensen til å trekke de «vurderingsmessige konklusjonene» som sosialdarwinistene gjorde, når han fremsatte teorien om menneskets avstamning. Stridspunktet skulle komme til å ligge i at biologi er vitenskap og vitenskap er prestisje. Det største feilgrepet lå ifølge Ofstad i at man ikke har villet innse at det dreier seg om sosialt og politisk skjønn som biologien ikke har rett til å lansere som vitenskap.⁷⁶

Etter krigen ble naturlig nok sosialdarwinistiske synspunkter upopulære. Men skrifter som sammenkoblet biologi og sosiale vurderinger ble salgssuksesser igjen etter noen tiår. I 1970-årene publiserte den amerikanske biologen Edward O. Wilson sine epokegjørende arbeider *Sociobiology* og *On human Nature*. Sosiobiologi betyr kort fortalt å tolke/lese/se samfunnet inn i naturen, og Wilson spådde at biologiske teorier ville komme til å erstatte samfunnsvitenskapene. Den menneskelige natur ble av Wilson tolket som biologisk rasjonell og nyttemaksimerende, derfor mente han at vår atferd best kan forstås ut fra en form for darwinistisk analyse. Hans credo var at evolusjonsteorien er i stand til å forklare etiske spørsmål på alle nivåer her i livet, og han hadde som et eksplisitt mål å grunnlegge en ny moral.⁷⁷

Nok en gang skulle altså ideen om at naturvitenskapen kunne frata filosofien råderetten over etikken realiseres. Wilsons prosjekt er i virkeligheten en manifestasjon av de standpunkter Lochmann i sin tid advarte mot.⁷⁸ Iver Mysterud skriver i sin doktoravhandling *Mennesket og moderne evolusjonsteori* at Wilsons kontroversielle arbeider om menneskelig atferd utløste en bred debatt i det intellektuelle miljøet i USA. Wilson møtte sterk skepsis spesielt blant samfunnsvitere og marxistisk orienterte biologer, som forholdt seg til at vår atferd ble bestemt av miljøet. Selv antok Wilson at mot-

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Hessen D O. *Gener, Gud og Gaia*. Oslo: Spartacus Forlag A/S, 2003.

⁷⁸ Wilson ville gjøre sosiobiologien til en ekte predikativ vitenskap som omfattet all sosial atferd. Han mente det ikke kunne eksistere en atskilt sfære av mening og etikk, men at det snarere fantes en naturlig etikk for mennesket. For ham betydde all ny vitenskapelig innsikt som kunne gi mennesker økt kontroll over egne liv, en anledning til å komme vekk fra teologenes herredømme.

standen mot å tro på at menneskets væremåte hadde en biologisk basis var synonymt med en generell opposisjon mot genetisk determinisme. Det betyr at vår skjebne ene og alene ligger i genene og er helt uavhengig av vår frie vilje. Mysterud forklarer at mange knyttet denne tenkemåten opp mot faren for en ny oppblomstring av eugenikk og rasistiske ideologier.⁷⁹ Ofstad påstår på sin side at høyreorienterte anmeldere tiljublet Wilsons arbeider som et genetisk forsvar for det frie markedet og støttet ham fordi han åpnet veien for et genetisk bestemt meritokrati.

I Norge er kritikken mot Wilsons teorier kommet fra filosofisk hold. Det er eksplisitt blitt rettet oppmerksomhet mot biologiens utstrakte innflytelse på det brede publikums forståelse av mennesket og dets plass i verden. Filosofen Lars Fr. H. Svendsen anklager biologene i deres eget tidskrift for at de ikke deltar nok i det offentlige rom med kritiske perspektiver etter at biologien i tiltagende grad har fått status som en universalvitenskap om mennesket.⁸⁰ Konsekvensene av Edward O. Wilsons teorier om at vår skjebne ligger i genene og er helt uavhengig av vår frie vilje, er ifølge filosofen den største trusselen mot oppfatningen av mennesket som et moralsk ansvarlig vesen som er forpliktet overfor sine omgivelser.

Svendsen viser til sin bok *Mennesket, moralen og genene* der han først og fremst tar et oppgjør med en etikk som ikke forutsetter eksistensen av en allmenmoral. Han argumenterer for at man har misforstått når man tror at normative verdier kan utledes av biologiske undersøkelser. Naturen kan nemlig ikke være moralsk god eller ond, hevder han, for den er ingen aktør. Svendsen poengterer at bare aktører kan være moralsk gode eller onde, og at mennesket skiller seg fra den øvrige naturen ved å være en aktør som kjenner godt og vondt. Denne påstanden underbygges med at moralen oppsto med mennesket, og at moralen er et sosialt, mellommenneskelig fenomen som ikke kan forklares med utgangspunkt i isolerte enkeltindivider.⁸¹

Det er et meget viktig poeng for filosofen å få frem at det skadelige ved vitenskapen ikke er selve den vitenskapelige aktiviteten, som han fremhever som høyst legitim og nødvendig. Hans kritikk er altså ikke rettet mot vitenskapen og biologien som sådan. Men det er mot ideologien, mot det han omtaler som «biologismen» han ønsker å rette søkelyset. Biologisme er ikke en vitenskap, skriver han, det er et metafysisk livssyn som gjør bruk av den

⁷⁹ Mysterud I. *Mennesket og moderne evolusjonsteori*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S, 2003.

⁸⁰ Svendsen L FR H. «Om biologi og biologisme». *Biolog* nr 2, 2002.

⁸¹ Svendsen L FR H. *Mennesket, moralen og genene – en kritikk av biologismen*. Oslo: Universitetsforlaget, 2001.

biologiske vitenskap til å forklare alle aspekter ved menneskets liv, tanker og handlinger. Biologien glir over i biologismen når den strekker seg ut over sitt eget, legitime område og forsøker å bli en universalforklaring. Svendsens ambisjon er å vise både farene og det han betrakter som uholdbart når naturvitenskapens metodeidealer og resultater blir overført til alle andre kontekster.⁸²

Svendsens oppfatning er identisk med advarslene Lochmann kom med for over 100 år siden. Når Svendsen går til angrep på biologismen, er det på samme grunnlag som Lochmann argumenterte ut fra da han frarådet å undersøke mennesket med naturforskningens metoder og maksimer. Riktignok forestilte Lochmann seg at moralen ville gå til grunne hvis man overlot til biologien å gi det endelige svaret på menneskets eksistens, mens Svendsen på sin side påstår at biologien har svært lite å bidra med i forbindelse med vår forståelse av mennesket og moralen. Her er det altså ikke snakk om den sosiale siden av saken, men den moralske dimensjonen som jeg har forsøkt å vise var en medvirkende årsak til at Lochmann ikke fant annet alternativ enn å forsvare kristendommen i åndskampen. Jeg er sannsynligvis den første som har anvendt hans private dokumenter i en fremstilling av ham, og det har gjort meg i stand til å gi et annet bilde av hans personlighet. Jeg har arbeidet ut fra tesen om at det ikke var Lochmanns konservatisme eller religiøsitet som var drivkraften i hans engasjement, men at det var «seerblikket han fikk i vuggegave» som drev ham over i opposisjon til det som ble sett på som identisk med fremskritt og utvikling. Når han motarbeidet den moderne vitenskapelige anskuelsen som han ut fra sin fortid som fremskrittvennlig lege naturlig burde ha støttet opp om, oppfattet ikke hans samtid at han i virkeligheten kun advarte mot følgene av et vitenskapsideal som utelukket eksistensen av en åndelig dimensjon i menneskenes tilværelse.

Bare det faktum at Lochmanns omstridte standpunkter fortsatt er aktuelle og diskuteres i dag, underbygger at han vel neppe var den reaksjonære mørkemann hans samtid og ettertiden har karakterisert ham for. Hvis vi skal vurdere Lochmanns posisjon i norsk vitenskapshistorie i lys av Thomas Kuhns teori om paradigmer, er det mye som taler for at Lochmann på grunn av sine bestemte meninger ved det siste paradigmeskriftet ble stående mellom to spenningsforhold. Han var i en klemme mellom en kristen og darwinsk synsmåte. Langt på vei delte han darwinistenes standpunkter,

⁸² Primo januar 2005 samtalte jeg med filosofen Lars Fr. H. Svendsen på telefon. Han ga uttrykk for at han ikke hadde kjennskap til Lochmanns standpunkter, men Svendsen mente jeg helt klart kunne knytte hans arbeid opp mot mine betraktninger om Lochmann.

men han lot seg ikke overbevise på områder der han opplevde at den nye tankeretningen kom i konflikt med moralske hensyn. Lochmann stanset opp og nølte, og hans styrke var vyene han hadde om det han omtalte som et misbruk av Darwins teorier. Utvilsomt fortjener han en mer fremskutt plass i norsk vitenskapshistorie.

*Else Marie Nerland
e-nerla@online.no
Øverbergveien 18
1397 Nesøya*

Om forfatteren

Else Marie Nerland er cand. philol. fra Universitetet i Oslo og har skrevet hovedoppgave om Ernst Ferdinand Lochmann.